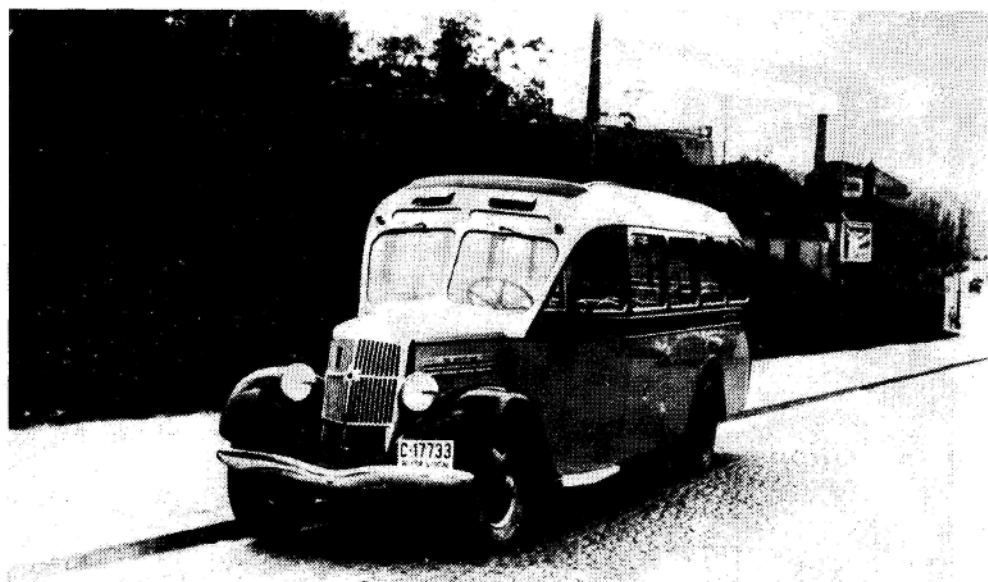

Lokalhistorisk skrift for Enebakk
Nr. 1 – 1999 Utgitt av Enebakk historielag

Ign

Om gamle Stranda/Flateby

Fra innholdet:

- Stranda/Flateby:** Litt om navnene s. 2
Virksomheten ved Flatebyelva: Om oppgangssager, plankebaroner,
og kjerraten på Flateby s. 3
Om Flateby Cellulosefabrikk s. 5
En splittet vise om Flateby – fra 1917 s. 8
Om postkjøring med hest s. 13
Asbjørn Gran – lokalhistoriker og formidler s. 15
Om bussvirksomheten s. 16
Tenner og folketro, og helse i gamle dager fra s. 18
Da prinsen jaktet på Flateby – om jakt og festligheter ved Flatebygodset s. 21

LOKALHISTORISK SKRIFT FOR ENEBAKK

Dette er første nummer av det vi håper skal bli en publikasjon med regelmessige utgivelser fire ganger i året. "Vi" er Enebakk historielag. Laget har eksistert fra 1955, og har ca. 200 medlemmer.

Du finner navnene på styremedlemmene i laget nederst på siden. Ideen med bladet er å spre kunnskap om Enebakks historie. Arkivet vårt er fullt av dokumenter, notater, avisklipp, protokoller, og ikke minst – fotografier. Gjennom mer enn 40 år har mange personer gjort en betydelig innsats med å samle og ordne materialet. En stor del av stoffet er ikke publisert tidligere. Dette bladet er et middel til å bøte på akkurat det.

For øvrig ligger arkivet i det gamle herredshuset. Det vil si i en av fløyene fra hovedbygningen på storgodset Fladeby. Bygningen ble flyttet hit da godset ble solgt, og bygningene revet i ca 1840.

Så her er det ikke bare historie i arkivhyllene, men også i veggene. Du kan lese mer om Fladeby-godset og livet der i artikkelen "Da prinsen jaktet på Fladeby" annet sted i dette bladet.

Du har sikkert kunnskap om lokalhistorie

Vi vil gjerne ha dere i tale. Ta kontakt med oss. Det du har å fortelle, eller eventuelt har i skuffer og skap, behøver ikke å være så *veldig* gammelt for å være av interesse. Tenk bare på hva som for eksempel har endret seg fra 1960 og fram til i dag. Dette gjelder ikke minst området vi tar for oss i dette nummeret, nemlig kretsen *Stranda*, eller *Fladeby*, som nok er det navnet de fleste kjenner.

Christian Brevig

Styret i Enebakk historielag: *Christian Brevig (leder), Åse Killerud, Bjørn Martinsen, Viggo Thorshov, Berit Strand, Anne Marie Holtet, Jon Gunnar Weng og Johan Ellingsen (1. vararepresentant).*

STRANDA – FLATEBY

På sidene som følger presenterer vi materiale fra Enebakk historielags arkiver. Vi starter lengst nord i bygda, med stoff fra Stranda. I det neste bladet tar vi for oss Kirkebygda, så Hammeren og Dalefjeringen, og Ytre Enebakk i blad nummer fire i år.

Enebakk har en svært gammel inndeling i "fjerdinger" eller bygdelag, som har holdt seg like opp til i dag. Opprinnelig var det seks slike "fjerdinger": Stranda eller Strandefjeringen, Kirkebygda eller Kirkefjeringen, Ytterbygda eller Ytterfjeringen, Dalen eller Dalefjeringen (som fortsatt heter det samme) og Hammeren. Fram til 1962 hørte også Enebakkneset på østsiden av Øyeren til Enebakk. Dette er nå en del av Fet kommune.

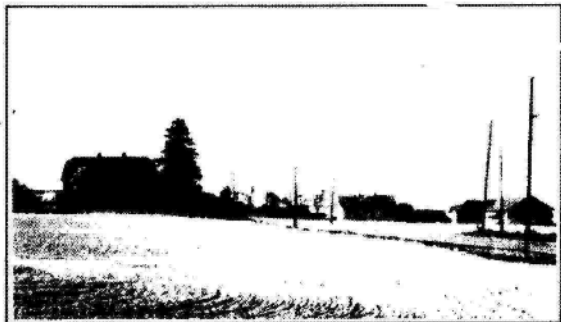
Den eldste skriftlige dokumentasjonen på navnet Stranda finner vi et dokument fra 1342. Der omtales jord som ligger i *Siggærooele (Sikkebøl) i Jgnærdale a Strondenne – altså Stranda i Enebakk*.

Det er ikke vanskelig å skjønne hvorfor kretsen fikk navnet. Fra østsiden av Øyeren ser en den forholdsvis rette strandsrekningen og beltet med dyrka jord mellom Øyeren og skogen i vest.

Navnet *Flateby* kommer fra gården med samme navn, på gammelnorsk (Flatiby) som betyr "Den flate gård".

Kjører vi sørover mot Kirkebygda, ligger gårdene der de har ligget i mange hundre år: Siljebøl, Sundby, Flateby, Gjestan, Sikkebøl, Haugstein, Omberg, Kåterud, for bare å nevne noen *

Gjestang har trolig eksistert i mer enn 1000 år. Dette bildet er tatt i 1974.

* Du kan lese mer om gårdene, i *Enebakk Bygdebok bind I*. Vi kommer med mer stoff i senere nummer av bladet.

VIRKSOMHET VED FLATEBYELVA

Om oppgangssager, plankebaroner, og kjerraten på Flateby

I middelalderen – for 4 – 500 år siden - eksporterte Norge trelast blant annet til Holland. Datidens hogst- og sagmetoder var svært tungvinte. Plankene ble bearbeidet med øks og håndsag. Men på midten av 1500-tallet kom en oppfinnelse som førte til stor oppsving i trelasteksporten. Jernet var blitt mer alminnelig i bruk, og en fant på å la fossen og vannhjulet dra sagbladet opp og ned. Den såkalte *oppgangssaga* besto først av ett bredt sagblad som ble drevet med vannkraft, mens tømmerstokken ble presset mot bladet. Etter hvert ble bladene bedre, og flere blader ble satt inn i hver sag. Med den tidligere metoden med øks og kiler var det vanskelig å få mer enn to planker av en stokk. Med oppgangssaga kunne en få mange flere planker av stokken.

Oppgangssag

Til å begynne med var sagbladene for tykke til å få særlig tynne bord. Men sagen ble stadig forbedret, og mot slutten av 1700-tallet fikk en tynnere sagblad, og kunne dermed skjære tynnere og smekre bord. Produksjonen økte i en slik takt at myndighetene fant å måtte gripe inn med regulering. Dermed oppsto et par nye begrep, nemlig "kvantumsager" og "plankebaroner". En del sager ble godkjent og fikk et bestemt kvantum de kunne produsere. De som ikke fikk noe kvantum å skjære, måtte etter hvert gi tapt. Vi vet at allerede i 1630 var det en sag i Flatebydalen. I 1640 var det to sager, og flere ble bygget utover i århunderet.

En oversikt laget til Enebakk historielag av *Einar Blix* viser at det var sju sager på Flateby i 1688:

Nr:	Sagens navn:	Eier:	Bevilget kvantum:
110	Fladebye	Raadmand Chr. Eskildsen	8 000 bord
111	Fladebye	Raadmand Chr. Eskildsen	8 000 "
112	Fladebye	Raadmand Chr. Eskildsen	8 000 "
113	Fladeby	Chr. Eskildsen i Christiania	0 "
114	Fladeby	Chr. Eskildsen i Christiania	0 "
115	Fladeby	Chr. Eskildsen i Christiania	0 "
116	Melnes	Raadmand Chr. Eskildsen	2 000 "

I 1753 tok Collettfamilien over Fladebygodset. Godset omfattet alle gårdene "fra Syljubøl i nord til Kaaterud i syd". Også store skogsområder hørte til godset.

I året 1812 ble det anlagt en såkalt "kjerrat" ved Øyeren. Kjerraten er en teknisk anordning som trekker tømmeret fra vannet inn på sagbruket. Det fortelles at seks av sagene ved Flatebyelva ble forsynt med tømmer på denne måten. Sokneprest *Jens Aars* (prest i Enebakk fra 1806 – 17) forteller at før kjerraten kom, ble tømmeret "med megen Besværlighed" kjørt opp med hester. Han forteller også at "Almuen den hele Vinter igjennom er sysselsatt deels med Plankekjørsel til Christiania, deels med Tømmerdrivt til Saugbrugene i Sognet".

John Collet døde i 1810. Etter det gikk det nedover med virksomheten på Fladebygodset. I 1829 gikk virksomheten til skifteretten og ble overtatt av det engelske firmaet Boulton & Pelly. Dette var de største kreditorene. Disse hogde skogen hardt, og etter hvert ble gårdene solgt tilbake til oppsitterne. Litt etter 1840 var det slutt på hele Fladebygodset. Da ble innbo og løsøre solgt på auksjon, bygningene ble revet og solgt; til og med grunnmuren ble tatt ned og steinene brukt til grunnmur for andre hus i området.

Seinere oppsto ny virksomhet på restene etter sagbrukene og kjerraten.

100 ARBEIDSPASSER PÅ FLATEBY CELLULOSEFABRIKK I 1920

Sør for dagens tettbebyggelse på Flateby går en vei ned til Øyeren. Helt nede ved vannet lå Flateby Cellulosefabrikk. Den ble bygget av *Hartvig Bache-Wiig* (opprinnelig fra Båstad på østsiden av Øyeren) i 1905. Fem år tidligere hadde Bache-Wiig bygget et tresliperi her, men dette var i drift bare ett års tid.

Sønnen til grunnleggeren forteller i 1966 om driften i et brev til Enebakk historielag: " *I begynnelsen av året 1900 fikk min far håndgitt en rekke vannfall og gamle sagrettigheter på Flateby, og firmaet A/S Fladeby Brug ble startet. Vannrettighetne og nødvendige tomter ble kjøpt og der ble bygget 4 ganske store dammer ved noen tjern, samt en inntagsdam på eiendommen Modellen, som også ble kjøpt. Herfra blev lagt turbinrør. Fallhøyden var så vidt jeg husker 70 – 80 meter. Der blev bygget et tresliperi med to slipeapparater med tilhørende maskineri (det ble også bygget en elektrisk dynamo som skaffet lys til fabrikk og disponentboligen).*

Flateby Cellulosefabrikk på begynnelsen av århunderet

*Disponent
H. Bache-Wiig*

Nedslagsdistriktet og vannføringen var altfor liten for drift av et tresliperi, der som bekjent trenger meget vann. Sliperiet var bare i drift noen måneder. Vi fikk utvidet aktiekapitalen, og der ble bygget

sulfat-cellulosefabrikk. Der blev instalert roterende koker, diffuseanlegg og roterende sodaovn med tilbehør. Tørkemaskinen var en av de gamle papirmaskinene fra Bentze Brug”.

Bache-Wiig forteller om flere vanskeligheter i produksjonen. Det ble eksperimentert med en ny type smelteovn for sodamassen, men denne fungerte ikke etter hensikten. ”Vi hadde i det heletaget meget trubbel og vanskeligheter, bl.a. på grund av at der var kjøpt meget brukt maskineri. Enkelte spennende episoder forekom også. Isen på Øieren la seg som regel tidlig om høsten. Kull, tømmer og sulfat burde vi ha i hus innen det frøs til, men det var dessverre ofte vi ikke klarte det. En høst som vi måtte kjøre til Fetsund for å hente klebersten var isen temmelig dårlig, og på hjemmeveien kjørte den siste sleden gjennom isen. Heldigvis var det der forholdsvis grundt, så vi fikk det med meget strev opp igjen”.

Arbeidsstokken ved Fladeby Cellulosefabrik i 1909

Bakerste rekke fra venstre: Magnus Melgård, Viktor Enga, Sigvart Skaug, Lovinius Nordhagen, ?, Hans Fjeld, Sigvart Myhra, ?, Ole Gundersen, Karl Myhre. Andre rekke fra venstre: Kristian Nordli, Karl Myre,?, Olaf Lystad, Øyvind Bergersen, Oskar Pedersen, Thorstein Bergersen, Peter Flateby, Herlof Dammen, Herman Iversen, ?. Tredje rekke fra venstre: Julius Rud, Ludvig Småtta, Kristian Melgård, Fredrik Myhre, Kristian Rud, Marius Haug, Anton Løkka, ?, ?, Hans Flateby, ?. Fjerde rekke fra venstre: Karl Haug, Harald Hansen, Olsen Bråthen, Fagernes, Alfred Larren (Lassen?), Magnus Berskaug, Hjalmar Erikstad, Johan Aas, Karl Hansen, Johannes Rud, Karl Sørli. Femte rekke fra venstre: Johan Bråthen, Anton Dammen, Jørgen Myhra, Friberg, Karl Syversen, Gustav Hagen, Anton Bråthen, Otto Karlsen, Hans Hansen, O. J. Bolsrud. Nederste rekke fra venstre: Gustav Ekornrud, August Iversen, Lundberg, Vessel, Herman Gran, Sigurd Antonsen, Nicolai Utsigt, Johan Svendsrud.

Fabrikken brant ned. Den ble bygget opp igjen, men det ble vanskelig å få økonomi i foretaket, og fabrikken gikk til sist konkurs.

Men Bache-Wiig var en foretaksom mann på mange måter. Ulf Oppegaard har fortalt at Bache-Wiig må regnes som den som sto for elektrisitetens inntog i Enebakk. Tidlig på århundret hadde han innstallert en dynamo på cellulosefabrikken, som ga elektrisk lys til bedriften. (Et par år deretter, i 1905, ble det plassert en turbin i Kvernhusdalen på Bjerke Bruk. Denne ga strøm til gården. Og så i 1907 kom det vi kan kalle den første elektrisitetsforsyning i bygda: Da bygget Asbjørn Oppegaard et "lyshus" i Børterelva. Dette forsynte flere gårder og plasser i Ekebergdalen med elektrisk strøm).

Tilbake til cellulosefabrikken. Etter Bache-Wiigs konkurs, skiftet fabrikken eier flere ganger, men N.R. Aas forteller i sin bygdebok at den midt på 1920-tallet beskjeftiget ca 100 mann, for det meste fra distriktet. Flere av arbeiderne drev småbruk ved siden av. Fabrikken var i drift til i begynnelsen av 1930-åra. Senere har det vært teglverk på omtrent samme tomten.

*"SKAL DU KJØPE VISA SÅ FÅR DU DEN MIN VENN
FOR 25 ØRE HOS OSKAR PEDERSEN"*

Nedenfor bringer vi en vise skrevet av en av arbeiderne på Flateby Cellulose, Oskar Pedersen, i 1917. På 36 vers forteller han historien om fabrikken på sin måte, slik han opplevde den fra 1900 til 1917. På bildet av arbeiderne ved fabrikken på foregående side, står forfatteren som nummer seks fra venste i andre rekke (med lys murerjakke).

*"En splittet vise om Flatebybedriften og folk
paa Enebakstrand" - fra 1917*

Av Oskar Pedersen

Dikte og skrive det er min største lyst
men jeg kan jo intet blive for min stilling er så trist
En vise jeg vil nedskrive for kvinde og for mand
Om Flatebys bedrifter, og folk på Enebakstrand, Enebakstrand.

I året nittenhundede jeg jo det minnes må
Et sliperi ble oppbygget hist ved Flateby å,
Vassdraget var semert, betjeningen var dum
derfor må Bacevigs brødre ta av sin egen pung, egen pung.

Et sliperi ei seg lønner vi jo det skjønne må
en sulfatcellulose vi begynde på
maskineriet ble ombyttet, og flyttet sten for sten
et større anlegg syntes i 19 hundrede en, hundrede en.

Gråstenmure og Fjeldsprenger nu må du skynde på
Og la feiselen seg svinge og her Myhre synges må.
Bønderne ble jaget ut av den ville skræk
de trodde her skal blive et riktigt mønsterverk, mønsterverk.

Mekaniker og montør blev hentet en for en
Og murere med håndlangre, jeg selv ble en av dem
som skulle stenen bære, et arbeide som klår
alt for en liten yngling som knapt var 18 år, 18 år.

Et hul der blev oppgravet, vad mon der skulde bli
Sådan blev der omtalet av de nysgjerrige
av Melgård og av Balder blev heisen kjørt i topp
det var ei langt på høsten før en skorsten raget opp, raget opp

Med bygging og montering der gikk nu ganske småt,
for betalingen var liten, og liten arbeidsflokk
herr Bacevik han tenkte et reiseverk må til
Tømmermenn og snekre kan blive vem som vil, vem som vil.

Da vinteren var til ende kom fabrikken i gang
da fikk vi tage pladsen etter stilling og rang
men gikk det et jevndøger så sto det opp til tre
vad skulde det vel blive for Bacevigsbrødrene, -vigsbrødrene.

Herr Bacevig han tenkte jeg skal gjøre vad jeg kan
Jeg kan jo låne penge så lenge det går an
I mens han gik og tenkte i drømmernes rus
så kom det kreditorer og slo de til konkurs, til konkurs.

Nogle av de gifte på boets regning fik
arbeide men det verste var de ingen penge fik
Da vart de alle enige, en Sagfører må vi ha
Da tenkte jo herr Sundby for mig det passer bra, passer bra.

Vinteren sto for døren, jeg tenker huttetu
Det blir vel hårde nøtter både for meg og du
For 50 øre dagen hos bønderne at gå
spend remmen hårdt om livet, så kan du sulte på, sulte på.

Heldig var dem stillet dem som hadde sparet lit
De fleste hadde opbrugt og taget på kredit
For dem hadde brasen med laks og speklår
Nu må de la sig nøye med de smuler de kan få, de kan få.

Et par år var henrundne og det ble atter vår
Atter får vi høre at Bacevik han har et aktieselskap dannet
med større kapital
og skal begynne driften igjen ved Flateby dal, Flateby dal.

Det blir to kroner dagen, de kan ei mer få
Men dette siger de blir det samre, bare vi får begynde på
Det varte ikke lenge før fabrikken var i gang
og våren til oss smiler med løvsprett og fuglesang, fuglesang.

Sommeren gikk rolig, og vinteren også
 Da begynte folk og tenke, det hender vel snart no
 Ja, nå skal De få høre, når maisolen kom
 som hadde tørka flisa som ut av renskeriet kom, renskeriet kom.

Da sat den røde hane på reisverkets topp
 Han begynte straks å gale når her Bråten gjorde opp
 De sto i røk og flammer når flisa tente blus
 Maskineriet styrta ned og fabrikkens lå i grus, lå i grus.

Men de var jo assurert og pengene de fik
 Det var bare å rydde tomten så et murverk opp de fik
 Det må vi alle si Backevik er driftig mann
 Han gir seg ikke over for konkurs og for brann, og for brann.

Sosialistens sterke arme ved Flateby tok sit tak
 men dem som var lengst framme dem stilte nu sig bak
 når Backevik fikk høre en forening stiftet var
 de fleste sig undskyldte at de ikke medlem var, medlem var.

For det finnes vel en og anden, som høit på strå
 vil stå, og disse helst ved siden av sin Prinsepal vil stå
 De som best forkynder sine kameraters feil
 de får sin fulle daglønn og judaspenger til, judaspenger til.

Folk dem skifter plåtter og flytter hit og dit
 for at det er de største sjanser til at formann bli
 det må jo hvermann tenke det var en fiks ide
 en måneds gratisarbeide og maskinfører bli, -fører bøi.

En disponent og to formenner det har veret før
 En materialforvalter og så en ingeniør
 En tømmermann en snekker en til at krøke rør
 Men smed og mekaniker de vart dem så tett som glør, tett som glør.

Så gikk det stilt og rolig til nittenhundre og ni
 det var jo rent utrolig vad der igjen skal bli
 jo herr Baceviks brødre står på fallitens rand
 jeg tror at selve fanden var Backeviks overmann, overmann.

Herr Bacevik tok adjø og bort fra Flateby drog
 Så kom jo der en svenske som driften overtog
 Og tro meg tusen jevlar det vart en artig leik
 arbeidere og formenner fikk danse huskomhei, huskomhei.

Han gikk omkring med kjeppen, og pekte hit og dit
 Hør nu ni jevla bagar jag kaster ut som skit
 Og alting vart nu omgjort helt ned til privete
 for de blev satt ved siden av arbeidernes spisested, spisested.

Folk dem vart så skremte, og sto som tente lys
 når herr Lundberg kom og skjente for han var sint som en gris
 Formenne sto og titta når Lundberg han kom ut
 så flaug dem han i møte så trøia sto rett ut, sto rett ut.

I nittenhundre og tolv og på høsten alt det gled
 Herr Lundberg skulle straffes for sin bitterhed
 Divisøren sto i trykket Eksplosjon fant sted
 Som reiv opphele taket og veggen ramla ned, ramla ned.

Herr Lundberg til at bygge alt hvad man formår
 og i nitten hundre tretten igjen fabrikkens går
 produksjonen den gang var dårlig og fabrikkens den gikk herk
 det var ikke noe annet å vente for det gikk med bare tverk, bare tverk.

Så kommer jubelåret med krig og kanondur
 da trengte visst herr Lundberg og satte oss rent på sultekur
 en liste der ble utsendt at daglønningen mindre blev
 det halve får de utbetalt og resten greier jeg, greier jeg.

I nittenhundre og femten herr Lundberg drog av sted
 Og Flatebys arbeidere et sølvfat sendte med
 Det var til stor erindring for hans medlidenhet
 Jeg tror knapt at hans arbeidere fikk takk, han drog av sted, drog av
 sted.

Kontorist herr Olav Lie fikk disponentbestillingen
 Og Sverre Nilsen ingeniør og driftsbestyrelsen
 Nu går det så det smeller og arbeides i hver sal
 nu er det stor forandring blit her ved Flatebydal, Flatebydal.

25 kroner i grasial vi får
 og dyrtidstilleggspenger to ganger i hvert år
 og åttetimersdagen er innført kan de tro
 men først så må de love de arbeide må for to, må for to.

Meget sig forandrer på denne tid så lang
 de er ei mange koner men fruier nevnes kan
 ei lenger røkes piber, men en havaneser lang
 til gramafon og orgel og så Pianos klang, pianos klang.

Nå er det dans og moro hver enda helgedag
 for vi har arbeiderparti og sosiale ungdomslag
 det Kooperative selskab med navn Samvirkelag
 vor de fine fruier sig kan få de varer de vil ha, de vil ha.

De skriver i avisen og gir gode råd
 til den som ei sig akter i Samvirkelaget at gå
 er det for at trekke kunder – er det for at være kar
 den som skriver sådant ei verden prøvet har, prøvet har.

For det fins vel en og anden som haver stiftet gjeld
 Og som vil være ærlig og denne betale vil
 Derfor så vil jeg sige til dig herr Koprater
 Husk verset nummer 11 da vinteren sto for dør, sto for dør.

Nu vil jeg slutte visa for den er blevet lang
 Den går fra nitten hundre til syttende årgang
 Skal du kjøpe visa så får du den min venn
 For 25 øre hos Oskar Pedersen, Pedersen.

Posttransport med hest – og postmann med posthorn og revolver

Posten hadde kontor på Flateby Cellulosefabrikk. Det fikk navnet Flateby Postkontor, slik det fortsatt har.

Posten kom med toget til Tomter stasjon. Herfra ble den kjørt med hest helt til Flateby. Georg Brøholt fra Tomter har fortalt om transporten. I 1980, to år før han døde, skrev han ned en rekke erindringer fra bl.a. postkjøringen. Disse fikk Enebakk historielag, og det er dette materialet vi forteller fra her:

Georgs far tok på seg postkjøringen i 1907. Georg kjørte posten første gangen det året han sto til konfirmasjon. Hele ruten var på seks mil, så dagen måtte brukes godt. Første stopp var i Ytre Enebakk. Her var postkontoret på kjøkkenet til lærer Lorentsen. For Dalefjerdings og Hammeren var postkontoret på Enebakk Aktiemeieri, mens det i Kirkebygda var i leiligheten til lærer og kirkesanger Velleesen.

"Tomter Station" ca. i 1910. Hit kom posten til bl.a. Enebakk.

Så gikk ferden videre til Flateby, der den altså endte opp på Postkontoret på cellulosefabrikken.

På sommeren var det en trivelig tur, men på vinteren kunne det være riktig kaldt. Vi siterer fra Georg Brøholt:

”Om vinteren når det var sledeføre, brukte vi spissla, og satt med beina på meiene. Var det riktig kaldt, brukte jeg store kjørestøvler av lær som rakk helt opp på lårene. De var så store at det var plass til mange par sokker i dem.

De første årene ruten gikk ned til fabrikken, fikk vi kaffe på kjøkkenet til direktøren (Bache-Wiig). Da kunne det hende at brødskiven var frossen, så det var godt med rykende varm kaffe”.

Hver 14.dag hadde posttransporten med lønningene til arbeiderne ved fabrikken. Dette kunne være en 6 – 7 000 kroner – en anseelig mengde penger i 1907.

”Vi fikk utlevert skarpladd revolver og posthorn. Revolveren ble det heldigvis aldri brukt for. Men veien gikk den gang ca. 2 km gjennom en skog, mellom Kirkebygda og Stranden. På veien gjennom skogen var det en grind, så der måtte vi gå av for å komme igjennom. Når jeg viste jeg hadde lønningspengene i postsekken, hendte det jeg tok med revolveren når jeg gikk av for å åpne.”

Frimerker fra begynnelsen av århundret

ASBJØRN GRAN – LOKALHISTORIKER OG FORMIDLER

Asbjørn Gran har gjort og gjør mye for å gjøre lokalhistorie tilgjengelig. Ikke minst gjelder dette historie fra Stranda, der han har vokst opp og fortsatt bor.

Nå er han pensjonist. Som ung gutt og ungdom på 30-tallet var potetopptaking og tømmerhogst det arbeid som var å få. Men fra han var 18 år og fikk sertifikat, er det bil og bilkjøring som har gitt utkomme. Først lastebil, og så mange år med egen drosje.

Noe som har særpreget Asbjørn Grans lokalhistoriske innsats, er at han har samlet stoffet mellom to permer slik at det er lett å ta vare på og bringe videre. Nedenfor presenterer vi en oversikt over noe av det han har laget, og gjengir et utdrag av heftet om rutebilvirksomheten i Enebakk.

Den siste tiden har Asbjørn Gran hjulpet noen lærerstudenter med stoff om Flateby Cellulosefabrikk. Når det gjelder Oskar Pedersen og visa vi har gjengitt i dette bladet kan han bl.a. fortelle følgende: Asbjørn Grans far kjørte celluloseballer fra fabrikk til Lillestrøm. Slik ble han en formidler mellom Oskar Pedersen og en trykker, Gustav Hagen, i Lillestrøm. Hagen kom med tilbud om å trykke visa, og at de delte fortjenesten ved salget. Dermed ble prisen på den trykte utgaven av visa 50 øre, og ikke 25 øre, som er Oskar Pedersens tilbud i siste vers.

Her er noe av det Gran har stått for:

- Da Enebakk historielag hadde sin "rusletur" på Flateby i 1994, var Asbjørn Gran en av turlederne. Her delte han kunnskapene sine med deltakerne; om veien som ble brukt til tømmerkjøring i gamle dager og om hvordan han som gutt var med på kjøringa (referat fra turen er gjengitt i boka "Enebakk i historiens lys").
- I 1990 finner vi en artikkel i Øvre. Her er det den såkalte "Prestesteinen" som er tema, og med Asbjørn Gran som veileder.
- Gran har laget heftet "Rutebilvirksomheten i Enebakk 1920 – 1950" – som vi gjengir et utdrag fra her.
- "Dagbøkene fra slepebåten s/s Rauma på Øyeren årene 1899-1900". Utgitt 1990.

- "Dagbøkene fra slepebåtene s/s Øieren og Glommen på Øyeren årene 1912-1913". Utgitt 1990.
- "Gamle tømmermerker. Skogen har gitt arbeid til mange". Også utgitt 1990.

**Ønsker du å skaffe deg noen av publikasjonene ?
Se bestillingsseddel bak i bladet !**

*Utdrag fra heftet: "Rutebilvirksomheten i Enebakk 1920 – 1950"
Asbjørn Gran*

MANGE VAR MED OG BYGGET OPP RUTEBUSSVIRKSOMHETEN I ENEBAKK

De fire som startet virksomheten i Enebakk, var Martin Løken, Karsten Karlsen, Ivar Randem og Guttorm Torgersen. Disse gjorde en betydelig innsats for bygda, og fortjener å bli husket. Det gjør sjåførene også. Derfor kommer også sjåførene til orde i heftet. Her tar vi med litt om Ivar Randem, som startet rutebilselskapet på Stranda, og lar Knut Hunes representere sjåførene:

Ivar Randem kom til Flateby i 1925. Han bodde først på Gjestang (vestre). Han hadde garasjen på nordsiden av hovedbygningen. Slik var det i alle fall i 1930. Siden flyttet han til Vesterheim (Gamle posthuset). Så kjøpte han villaen Sikkerbøl av Julius Hansen Skaugen. Der bodde han til ca. 1940, da han flyttet til Midttun på Flateby. Og Ivar Randem startet og drev virksomheten i mange år. Etter Ivar Randems død, overtok sønnen Hans.

Knut Hunes forteller: "Begynte som sjåfør i 1959. I den første tida kjørte jeg skoleruta over Tomter til Ski, eller Enebakk – Vik – Kollrøys – Ski. Senere vanlige Oslo-ruta. Klargjøring av bussene var den tida sjåførens plikter, før og etter kjøring. Slå i hjula, se etter vann- og oljestand, og etter endt tur hadde vi også oppfylling av drivstoff, vask av bussene utvendig og feie gulv innvendig."

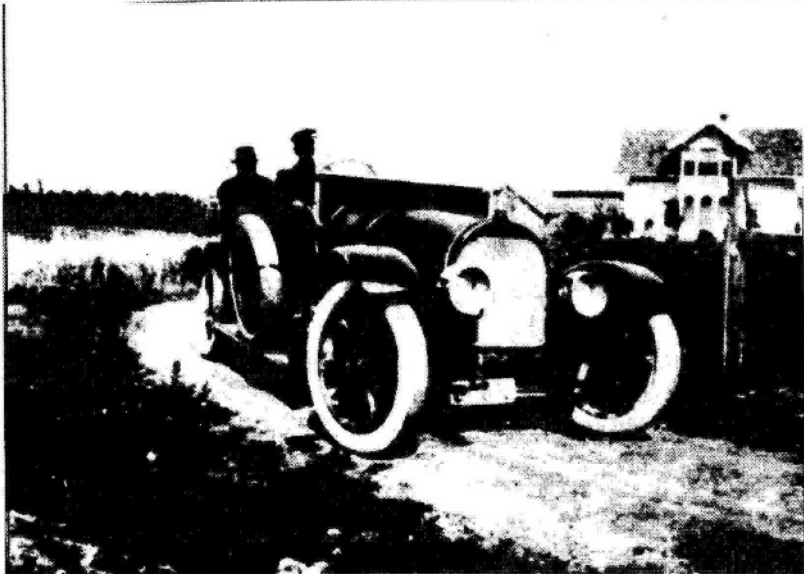
"Ski – Tomter – Enebakk-ruta var også ei handlerute for de som bodde mellom Tomter og Ski. Det var ikke alltid beboerne hadde tid til å reise sjøl, så vi kunne få mangt et oppdrag i Ski, for eksempel hente sekker med gammelt brød hos baker'n til grisa, ta med hønsefor, gå i butikker og apotek m.m.m."

Ivar Randem

Knut Hunes

Randems første passasjer fra Enebakkneset – Oslo

OM TENNER, FOLKETRO — OG BLODIGLER MOT TANNVERK

Tannverken var plagsom i gamle dager, før fluor og regelmessig tannpuss og tannettersyn. Forskjellige råd og midler ble brukt; alt fra glødende strikkepinner i høltanna og årelating, til urter og tobakk. *Karl Anton Kjensli* forteller fra Stranda i 1880-åra om Julia Grinda som bodde i ei stue i nærheten av Øgarda. Julia var ei allsidig dame som tok arbeid rundt på gårdene ved siden av stell av sine egne to kuer.

Hun kurerte også tannverk. På kjøkkenhylla hadde hun stående ei glassflaske med to blodigler. Både store og små med tannverk eller tannbyll kom for å bli kurert. *Karl Anton Kjensli* var hos Julia flere ganger og fikk satt ei blodigle på tannkjøttet. Igla sugde seg full av blod. Julia tok så igla og rullet den i ei skål med salt og fikk blodet ut. Igla var klar for neste byll. "Tannverken var borte, og glad var jeg" forteller *Kjensli*. Ideen var selvsagt at igla skulle suge ut betennelsen og det ureine blodet. Metoden er kjent over hele landet. Det fortelles at i Fet var ei "iglekone" i sving så seint som i 1914 (*Kai Hundstadbråten: Tenner og tannverk i norsk folketro*).

N.R. Aas forteller i sin bygdebok fra 1927 om en annen tannskikk i Enebakk. Ved tannfelling ble tanna kastet på varmen samtidig som en sa "Mus, mus, gi meg att ei beintand for ei gulltand". *Aas* kaller denne skikken for eiendommelig for Enebakk. Men i *Hundstadbråtens* bok om tenner og tannverk i norsk folketro, fortelles det at dette nok var vanlig flere steder. Dette var en slags "ofring" som skulle sikre at barnet både fikk nye sterke tenner, og at det gikk barnet godt. At musa ble påkalt i en slik sammenheng, forklares med at musa som var et vanlig dyr i de fleste hus den gangen, nærmest ble sett på som en inkarnasjon av husvetten. Ilden ble sett på som menneskets store under. Tanna ble kastet på varmen, og ofring til ilden er velkjent.

BÅDE GOD HELSE OG GOD MORAL I ENEBAKK I GAMLE DAGER ?

N.R. Aas var lege i Enebakk. Da han skrev sitt "Bidrag til en bygde- og slektshistorie" hadde han naturlig nok med et kapittel han kalte "Sundhetsforhold". Her skriver han blant annet:

" Innberetningen om sundhetstilstanden i herredet er dog dessverre meget sparsommelig i eldre tider, men dette har formodentlig og heldigvis sin grunn i, at befolkningen som regel har været sund og kraftig og ikke har lidt av nogen slags epidemiske sykdomme, men kun i enkelte år i en ringe grad har været utsatt for mindre epidemier. Dette vil også fremgå av hva sognepresten i Enebakk, A.C. Irgens, i 1778 uttaler på biskoppens spørsmål om "radesyken" (gammel, ubehandlet syfilis): Ingen i Enebak har vidst noget av Navnet, mindre av sygdommen selv at sige".

Dette er jo meget merkelig i en tid, da så store dele av landet led under denne sykdom, bemerker N.R. Aas.

OM RÅD FOR URÅD

En blanding av folkemedisin og overtro har også vært til stede i Enebakk før i tiden. Her kommer noen eksempler.

Vorter skulle gnis med et stykke fleskesvor, men dette måtte være stjålet. Fleskesvoren måtte deretter graves ned i jorda. Da forsvant vortene.

Et annet råd var å knytte en ulltråd rundt hver vorte. Den som knyttet kunne ikke være i slekt med den som hadde vortene. Tråden måtte graves ned, og når den var råtnet, forsvant vortene.

Dersom et barn skulle få godt grokjøtt, måtte det først ta på en hund før noe annet dyr. Tok barnet først på en katt, fikk det dårlig grokjøtt.

Dersom man hadde skutt en hare, måtte snuten kappes av slik at en ikke risikerte at en gravid kvinne så haren. Skjedde det, kunne

barnet få hareskår. Dette mente mange å ha erfart.

Satt en med et barn om kvelden og noen kom inn, måtte denne straks ta inn i varmen med hånden, for at barnet ikke skulle bli sykt.

Gamle ord og uttrykk

I dag er det neppe noe som kan kalles spesiell Enebakk-dialekt, selv om en del ord og uttrykk utvikler seg og blir brukt av flere i et område.

Fra gammelt kan en si at dialekten i Enebakk ble påvirket både fra Romerike, fra Follo og fra Østfold. Det har vært sagt at "dikk" for *dere* og "dor" for *deres* var spesielt for enebakkingene. Presten Wilse opplyser at omkring 1770 var det vanlig i Enebakk at sauene ble kalt "smaa-fenna", og at "hesta" som flertallsform for hest også var typisk for bygdedialekten.

Her kommer noen ord og uttrykksformer som mange fra Enebakk enten bruker/har brukt sjøl, eller i alle fall har hørt eldre folk bruke.

Har du andre gamle ord og uttrykk du kjenner fra folkemålet, vil vi gjerne at du sender disse til oss. Kanskje du også kjenner andre former på de ordene vi kommer med her. Skriv inn!

Jønn = jern

Å fæle (med tjukk l) = å reparere

Å høre gjeti = å høre snakk om

Ei hærsv = en harv

Trevet = loftet

Syning = den utvendige bordkledningen på et hus

Dule (med tjukk l) = dugurd (måltid)

Å hæle = å holde ut

Å bæra (om kua) = å kalve, få kalv

Veakost = vedstabel

Å koste = å stable ved

Ei dynn = ei dør

DA PRINSEN JAKTET PÅ FLATEBY

Det har vært skrevet mye om jaktturene og julefeiringen på Flatebygodset. Her har vi valgt å gjengi en artikkel som ble publisert i 1927, skrevet av N.R. Aas i hans bok Enebakk Herred. Han forteller blant annet at i 1813 var det ekstra mange festligheter under jakten, i det prins Christian Fredrik deltok. Artikkelen er noe kortet ned, men ellers gjengitt i den opprinnelige formen.

Å ville skrive om Enebakk bygdehistorisk uten å ta med en skildring av Flateby og de gamle Flatebyfestligheter vilde være utenkelig. Ikke fordi at denne kulturretning, om man kan kalle den slik, i og for sig har nogen slags rott i selve bygda eller dens befolkning, men fordi den for sin tid var så sjelden og så egenartet, at det har vakt senere forfatters forbauselse, at den tross sine mange ubetydelige ydre sider kunde holde sig frisk og sprudlende år efter år i over to menneskealdre. Denne kulturretnings tidsramme ligger mellom årene 1750 og 1820. En del av denne tidsperiode kan vi for den saks skyld gjerne kalle en jobbepriode. Trelast- og fraktmarkedet florererte og de Osløkjøpmenn, som drev den slags forretning, tjente svære penger. Den gamle Collett-familie var tidligere kommet i besiddelse av Flateby med hele Stranda-fjerdingen for skogenes skyld. I Flatebydalen drev den mange større og mindre sagbruk. Disse Collettfamiliens kjøbmenn fikk etter gammel skikk som unge sin opdragelse i England. Etter engelsk mønster bygger de så sitt „lystslott“ eller sin „eremitage“ som samtiden kalte den på selve Flatebyhaugen.

To ganger om året, ved juletider og til hostjakten, samledes da endel av familien med venner og bekjente i Oslo og drog i flokk og

Vinglass, der har tilhørt Colletts på Flateby.
Eies av fru lensm. Brynildsen, Oslo.

følge til glad og munter fest på Flateby. Før jul drog de gjerne fra byen om formiddagen lille julaften og kjørte så opover Grefsenåsen til Niteelven og videre på denne og Øieren til Flateby.

Presten Wilse fra Spydeberg forteller os om et møte med disse glade gjester en jul i 1763. Han er selv på en reise til Fredrikshald det år og underveis innhentes han, forteller han, av en rekke på 30 sleder, som fór ham forbi i sterk trav. „Den smukke ekvipage og sølvklang av bjeller gav det hele anseelse av en processjon eller optog, især om den hadde krøpet frem istedenfor sågodt som at flyve.“

De kom da frem til Flateby utpå eftermiddagen og blev her motatt av værten og fruen, der gjerne var kjørt derut noget i forveien.

Disse gikk under hele opholdet som selskapets „obervert“ og obervertinde.“

Dette brokete selskap, hvoriblandt der ofte fantes mere kjente og fremstående personer, tilbragte så julen derute i lystig gammen.

Det såkalte slott eller „eremitagen“ skildres som en meget stor bygning, rått bygget og bitterlig koldt. Den bruktes kun de to gange om året. I julen hadde man en egen fyrbøter, som begynte å fyre alle ovner med bjerkeved allerede en ukes tid iforveien. Tonen i dette selskap var fri og utvungen, men aldrig uanstendig som enkelte samtidige har villet ha det til, bl. a. presten Lammers i Oslo, som sa om disse mennesker, at „de går på sine *flate* veie“ (med hentydning på navnet Flateby). Man må jo erindre at selskapet for en stor del hadde det mondæne anstrøk, som de hadde fått under ophold utenlands, i England og i Frankrike, og at det i mere enn én forstand representerte den tids europeiske kultur. Og at dette skulde smakt alle i en så fjernt liggende avkrok som vårt land dengang var, kunde man jo heller ikke vente. En englander, lord Brougham, som et år deltok i juleløierne, finner dem fornøielig.

Det eneste kjedsommelige er den megen kyssen, sier han, idet hver lek gjerne endte med kyss (panteleke etc.).

Der veksles med skuespill og optog, som bygdas folk gjerne pleiet å innfinne sig for å se på fra de åpne salsdøre. Undertiden bragte de da med sig hjemmegjorte ting som julegjestene kjøpte ved auksjor og ofte betalte godt. En gang innkjøptes således ullstrømper og vanter for 40 rdlr. Disse gjenstande bortspilles derefter ved lotteri. Nytt årsdag tidlig om morgenen kom sognets tambur og trommet inn de nye år. Og nyttårsdags kvell avsluttes løiene med en maskerade, hvori også tjenerne fikk delta. Annen nyttårsdag drog man så hjem til staden igjen.

Ved John Colletts død i 1810 tapte disse festligheter sitt oprinde-

lige gamle og friske humør. Men helt slutt blev de dog ikke før trengselen kom (da som nu) efter de gygne år og Colletts handelshus gjorde opbud omkring 1820. Av og til deltok også enkelte av bygdas folk som julegjester på Flateby, således sognepresten, kammerråd Juells på Vestby og flere.

Den annen store årstid for Flatebyfestlighetene var om høsten — de meget berømte Flatebyjaktens tid. I traktene omkring Flateby var der nemlig en ypperlig anledning til harejakt, en jakt, som netop i disse år hadde sin glansperiode, og som blev drevet av Collettfamilien med slekt og venner årligårs i adskillig over 70 år i trekk.

Dette jakselskap stiftes i 1756 med sin egen jaktlov i mange paragraffer sammen med den daværende Enebakkeprest, Johan Røder, som tidligere hadde været huslærer i Collettfamilien. Som motto har denne journal og jaktlov flg.:

„Når du på jakten skyter
da byder
selv forsiktighet, at du av adlyder.
Den lov her skreven er
især,
om nogen er dit skudd så nær,
at han kan derav skade tage;
da bør du det så mage,
at ingen får anledning til at klage.“

En av lovens paragraffer lyder således:

§ 3: „Det formenes ingen jæger at være forsynt med en såkalt lommepuffert eller lærke, et godt stykke brød eller bisquite (kjeks), i tilfelle av flauhet, som ofte påkommer ved forandring av luft, om enn skjønt provisjonen pleier altid at være rikelig ved landlordens prise-lige omsorg.“

Der utnevntes til hver jakt embedsmenn, således en overjegermester, der ledet jakten og hadde forsete i jaktretten, der hadde å dømme uforsiktige jegere o. s. v. Ennvidere en rumormester, som skulde vekke jegerne om morgenen, en kasse-mester til opkrevning av mulker, en proviantmester o. s. v.

Der deltok som regel i jaktene omkring 15 jegere. Flere hadde sine damer med sig. De jaget i „slipp“ med 4 eller 5 hunde i hvert slipp, og der kunde medbringes over 40 hunde til jakten.

Jakten varte 4 dager, begge reisedager ikke iberegnet. Det største antall harer de sköt på en slik fire dages jakt var 36, derav 16 på én dag i 1784.

I året 1813 var Flatebyjakten ledsaget av flere offisielle festlig-

heter, idet prins Christian Fredrik dette år deltok i jakten. Enebakkpresten Jens Aars var som vanlig også da tilstede. Da jaktfølget ankom om eftermiddagen 12. september, var Otto Collett reist prinsen møte. Jegerne var samlet i full jaktbevebning i den store sal, hvor de dannet en halvkreds om overjegermesterinnen (fru Collett), som frembar en versifisert hilsen til prinsen. Derefter hilste jegermesteren (Collett) ham i følgende ord (forfattet av biskop Pavels:

„Med dig i skog og mark vi drage ut,
 hvor jegerhornets raske toner lyde.
 Skal kampens alvorsstund en gang frembryde,
 kall os! Og atter følger vi ditt bud.“

Den tredje jaktdag regnet det, og prinsen med følge reiste da istedet hen og besøkte den nylagte vei over Relingsåsen.

Den siste jaktdag efter middagen blev følgende av jaktselskapet forfattede skrivelse oplest:

Til eierne av Fladeby!

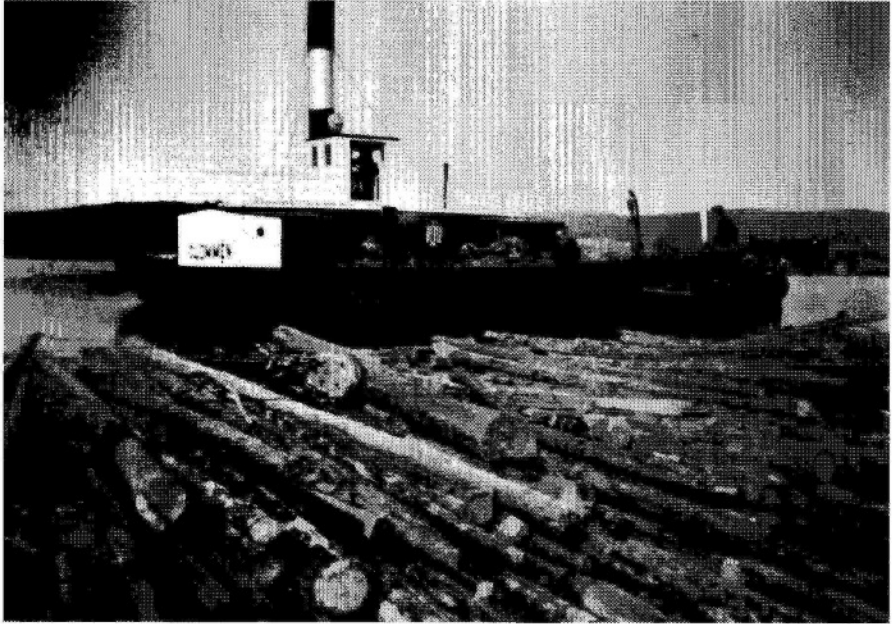
Det selskap, der nylig tilbragte sande morskaps dage på Fladeby, ønsker at bevidne dette steds eiere dets takk for den utrettelige omhu, hvormed de stedse sørgede for at glede enhver av deres gjester. Gid Fladeby stedse bli, hvad det hittil var: en bolig for uskyldig munterhet og landlig fornøielse! Gid dets eiere lenge gledes selv ved å kunne glede andre!“

Neste dag reiste prinsen. Hele selskapet fulgte ham tilvogns og under musikk og hurrarop forlot han gården.

JOHN COLLETT, KANSKJE MEST KJENT FOR FESTLIGHETENE PÅ FLATEBY, MEN VAR OGSÅ EN FOREGANGSMANN I LANDBRUKET

Samtidig med at John Collett eide Fladeby var han også eier av Ullevål gård, som lå i Aker herred den gangen. Nå er det som kjent en del av Oslo, og John Colletts allè finnes fortsatt bydelen. På Ullevål drev Collett en entusiastisk og aktiv opplysning for å hjelpe bøndene og bondenæringen. Han var med i flere foreninger og redigerte "Den norske bondevenn". På sin eiendom drev han utvikling av nye driftsformer. Han drev propaganda for potetdyrking, og om sommeren holdt han "landbruksskole" på Ullevål. Her fikk bondegutter fritt opphold og fri undervisning i nye jorddyrkingsmetoder. Han delte også ut premier til de flinkeste elevene.

Fra fotoarkivet

Slepebåtene og tømmertrafikken var en viktig del av aktiviteten på Øyeren. Dette er tømmerbåten "Glommen" fotografert på slutten av 1920-tallet. Båten var bygget i 1875.

Boktilbud

Ja takk, send meg følgende bøker:

___ eks. B.A. Butenschön. "Enebakk i historiens lys".	117 sider	kr 100.-
___ eks. Håkon Heiaas. "Gammelt fra Enebakk. Hva bygdetunet kan fortelle".	64 sider	kr 70.-
___ eks. Ulf Oppgaard. "Gamle bruksgjenstander".	48 sider	kr 100.-
___ eks. N.P. Krogsbøl "Enebakk i gamle dage".	46 sider	kr 60.-
___ eks. Asbjørn Gran. "Rutebilvirksomheten i Enebakk 1920- 1950".	65 sider	kr 50.-
___ eks. Asbjørn Gran. "Gamle tømmermerker. Skogen har gitt arbeid til mange".	26 sider	kr 30.-
___ eks. Asbjørn Gran. "Dagbøkene fra s/s Rauma på Øyeren i 1899-1900".	22 sider	kr 25.-
___ eks. Asbjørn Gran. "Dagbøkene fra slepebåtene s/s Øieren og Glommen årene 1912-1913".		kr 25.-

Porto kommer i tillegg til bokprisen.

Bøkene kan bestilles på fax, telefon, eller pr. post:

Fax 63 83 22 73 Telefon 63 83 22 73 (kveld)

Post: Håkon Tysdal, Blomstervn. 24 B, 2005 Rælingen

TITTEL:	IGN
ISSN:	1501-4479
REDAKSJONSKOMITE:	Christian Brevig, Viggo Thorshov, Håkon Tysdal.
UTGIVER:	Enebakk historielag
BLADETS ADRESSE:	Håkon Tysdal, Blomstervn. 24 B, 2005 Rælingen.
TRYKK:	Norasonde as, 2021 Skedsmokorset
UTGIVELSER PR. ÅR:	4